

Poznań, dnia 8 listopada 2024 r.

Prof. UPP dr hab. Agnieszka Baer-Nawrocka
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Wydział Ekonomiczny
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr inż. Marcina Adamskiego

pt. „Determinanty funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce”

1. Podstawa prawna

Podstawą prawną przygotowanej recenzji jest uchwała Rady Naukowej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie z dnia 28 czerwca 2024 r. oraz przepisy wynikające z *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późn.zm).

Rozprawa doktorska Pana mgr inż. Marcina Adamskiego pt. „Determinanty funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce” przygotowana została pod kierunkiem promotora naukowego prof. dr hab. Wojciecha Józwiaka i przy udziale promotora pomocniczego dr Michała Dudka.

2. Ogólna charakterystyka rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska stanowi interesujące studium dotyczące tematyki funkcjonowania gospodarstw spółdzielczych w Polsce. Wnosi wkład w badania prowadzone na poziomie mikroekonomicznym oraz w obszar badań dotyczących uwarunkowań zewnętrznych kształtujących sytuację produkcyjno-ekonomiczną gospodarstw spółdzielczych. Wybór tematu pracy w mojej opinii jest uzasadniony i trafny z punktu widzenia oryginalności badań.

Głównym celem podjętych w rozprawie badań jest „ocena sytuacji dochodowej spółdzielczych gospodarstw rolnych, a także określenie uwarunkowań i czynników determinujących funkcjonowanie tej zbiorowości w Polsce”. Cel rozprawy został

sformułowany prawidłowo, a jego realizacji posłużyło sześć wyznaczonych zadań badawczych:

1. *Charakterystyka instytucjonalnych warunków funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce;*
2. *Identyfikacja miar i metod służących do pomiaru sytuacji dochodowej badanych spółdzielczych gospodarstw rolnych;*
3. *Określenie uwarunkowań ekonomicznych wpływających na funkcjonowanie spółdzielczych gospodarstw rolnych;*
4. *Określenie zmian efektywności technicznej gospodarstw spółdzielczych i ich związku z procesem ich likwidacji;*
5. *Charakterystyka wybranych cech ekonomicznych spółdzielczych gospodarstw rolnych ukierunkowanych na likwidację;*
6. *Określenie wpływu wybranych cech gospodarstw spółdzielczych na proces zmniejszania się liczby tych gospodarstw.*

Tak sformułowane zadania badawcze nawiązują do tematu rozprawy i umożliwiają realizację przyjętego celu głównego. Przystępując do postępowania badawczego, Autor rozprawy postawił dwie hipotezy badawcze:

- I. *Spółdzielcze gospodarstwa rolne są dochodową formą gospodarowania w rolnictwie.*
- II. *Zmniejszenie liczby gospodarstw spółdzielczych w Polsce jedynie w części ma podłoże ekonomiczne.*

Przyjęte hipotezy korespondują z celem głównym rozprawy i można je uznać za możliwe do weryfikacji. Wytyczonemu celowi i wysuniętym hipotezom badawczym podporządkowano materiał i metody badań. Podstawową bazą empiryczną w przeprowadzonych analizach, były dane o spółdzielczych gospodarstwach rolnych objętych rachunkowością rolną w ramach systemu zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych – Polski FADN. Na tej podstawie Autor stworzył panel liczący 45 spółdzielczych gospodarstw rolnych, z których zgromadzono dane rachunkowe z lat 2012-2017. Gospodarstwa te zestawiono z utworzonym panelem gospodarstw indywidualnych o tej samej liczebności, wyodrębnionym według kryterium największego podobieństwa pod względem wielkości ekonomicznej na jednostkę pracy własnej, typu rolniczego oraz lokalizacji. W pracy wykorzystano również materiał empiryczny pochodzący z badań ankietowych

przeprowadzonych wśród gospodarstw uczestniczących w rankingu 300 najlepszych gospodarstw rolnych. Analizy przeprowadzono przy użyciu takich metod badawczych jak: metoda opisowa, metoda porównawcza, wnioskowanie dedukcyjne, analiza wskaźnikowa, statystyczna analiza współzależności cech dla prób niezależnych (test t-studenta i test Mann'a-Whitney'a), nieparametryczna metoda oceny efektywności technicznej DEA (ang. Data Envelopment Analysis) – indeks Malmquista, modelowanie zmiennych jakościowych (model logitowy z dychotomiczną zmienną objaśnianą – ML), ankietowa metoda prognostyczna. Zastosowane podejście metodyczne jest poprawne i ukierunkowane na realizację celu rozprawy.

3. Ocena struktury i zawartości merytorycznej rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska liczy 121 stron, składa się z sześciu rozdziałów, spisu literatury oraz aneksu. Dość nietypowym jest ujęcie podsumowania i wniosków w odrębny rozdział (rozdział szósty). Zwykle ta część pracy jest nienumerowana, co w sposób naturalny stanowi zwieńczenie całości przeprowadzonych badań. Zauważalny jest brak istotnych części w pracy takich jak: streszczenie, w języku polskim i angielskim, spis tabel oraz spis rysunków i wykresów. Występuje również dysproporcja pomiędzy objętością rozdziału piątego a pozostałymi częściami pracy. Bibliografia obejmuje 126 pozycji zwartych i artykułowych (zarówno w języku polskim jak i angielskim) oraz 28 pozycji w części akty prawne i inne opracowania. Wykorzystana w pracy literatura jest właściwa i dowodzi dobrego rozpoznania piśmiennictwa z zakresu poruszanych zagadnień.

Sekwencja poszczególnych części rozprawy jest odpowiednia dla przyjętego do realizacji celu badań. W **pierwszym rozdziale** Autor uzasadnia wybór tematu, definiuje cel pracy, wyznacza zadania badawcze oraz stawia hipotezy. Dokonuje również opisu metod badań oraz źródeł pozyskiwania danych. Uzasadnienie podjętych badań jest jasne i wielowątkowe. Autor podkreśla w nim, że problematyka spółdzielczości w krajowej ekonomice rolnictwa była dotąd relatywnie rzadko poruszana, a wątek ten rozwija w podrozdziale 3.3 rozprawy. Przebieg postępowania badawczego został w przejrzysty sposób przedstawiony na schemacie, co umożliwia sprawną identyfikację kolejnych etapów procesu badawczego.

W odniesieniu do tej części rozprawy wskazuję na następujące uwagi polemiczne:

- Dobrze byłoby w sposób wyraźniejszy uwypuklić zakresy pracy, a zwłaszcza zakres czasowy, wyjaśniając przy tym szerzej, dlaczego analizy kończą się na 2017 roku;
- W podrozdziale 1.3 *Źródła danych i metodyka badań* Autor jedynie wymienia zastosowane metody, natomiast ich szerszy opis zamieszcza w kolejnych częściach

pracy, tuż przed ich zastosowaniem. Być może jednak bardziej zasadne byłoby umieszczenie spójnego i pełnego opisu metod w tej części rozprawy;

- Niejasny jest tytuł tabeli 3, w którym zawarto odwołanie do obszaru UR przypadającego na 1 osobę pracującą. Zawarte w tabeli dane dotyczą bowiem liczby gospodarstw i przeciętnej wielkości ekonomicznej gospodarstwa przypadającej na 1 AWU przedstawionych według klas wielkości ekonomicznej. Błędna jest również jednostka w wierszu dotyczącym przeciętnej wielkości ekonomicznej gospodarstw – powinno być w tys. SO na 1 AWU zamiast SO/1 AWU.

Drugi rozdział oparty jest na studiach literatury przedmiotu dotyczącej zagadnień związanych z funkcjonowaniem spółdzielni oraz zawiera umiejscowienie tych zagadnień w teorii ekonomii. Autor rozpoczyna rozważania od przedstawienia nurtu spółdzielczego w świetle paradygmatu neoklasycznego, następnie nawiązuje do teorii alternatywnych, nowej ekonomii instytucjonalnej, porusza problem kosztu kolektywnego podejmowania decyzji oraz dokonuje charakterystyki teorii praw własności w kontekście funkcjonowania spółdzielni. Szeroko omawia także problemy własnościowe wynikające ze specyfiki funkcjonowania spółdzielni. Wyróżnia przy tym, ujmując ich opis w osobnych podrozdziałach, kluczowe problemy występujące przy tej formie własności, tj. problem agencji, horyzontu, gapowicza, portfela, nadzoru oraz kosztów wpływu.

Dalszy ciąg rozważań nad funkcjonowaniem spółdzielczych gospodarstw rolnych zawarty jest w **rozdziale trzecim**. Autor w sposób konsekwentny i precyzyjny przedstawia w nim ewolucję gospodarstw spółdzielczych w Polsce, identyfikuje uwarunkowania prawno-instytucjonalne tworzenia i funkcjonowania omawianego typu gospodarstw, a także analizuje wyniki dotychczasowych badań dotyczących spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce. Dyskusję wzbogacają zestawienia tabelaryczne i graficzne danych. Pewien niedosyt pozostawia natomiast pominięcie wątku funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w innych krajach Unii Europejskiej. Na s. 11 i s.31 Autor krótko odnosi się jedynie do przykładu francuskiego. Uważam, że warto byłoby rozwinąć temat roli i funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych również w innych krajach UE, co sugeruję rozważyć w przypadku przygotowania rozprawy doktorskiej do druku w formie monografii.

W mojej opinii, część teoretyczna rozprawy jest jej mocną stroną. Podjęte rozważania stanowią zasadną podstawę literaturową przeprowadzonych badań. Autor zaprezentował w nich umiejętność syntetyzowania treści z zakresu poruszanych zagadnień.

Kluczowe znaczenie dla realizacji celu rozprawy i weryfikacji postawionych hipotez badawczych mają rozdziały czwarty i piąty. W **rozdziale czwartym** Doktorant skupił się na

ocenie efektywności funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce, dokonując ich charakterystyki na tle gospodarstw indywidualnych. Przyjął przy tym zestaw zmiennych reprezentujących potencjał produkcyjny, organizację produkcji, intensywność produkcji oraz wyniki ekonomiczno-produkcyjne. Wyniki badań dotyczących tych zagadnień zawarte są w podrozdziałach 4.2-4.5. Z kolei w podrozdziale 4.6 przeprowadzono analizę efektywności technicznej spółdzielczych gospodarstw rolnych, przy wykorzystaniu indeksu Malmquista. W pierwszej kolejności obliczono średnie wartości indeksu Malmquista dla całej zbiorowości gospodarstw spółdzielczych w kolejnych latach w okresie 2012-2017 (tabela 12). Następnie przedstawiono wartości indeksu dla każdego gospodarstwa z przyjętego panelu spółdzielczych gospodarstw rolnych (tabela 13). Wartości te analizowano pod względem zależności między wartością indeksu a żywotnością gospodarstwa w latach 2018-2019 (jego dalszym funkcjonowaniem bądź likwidacją). Jednocześnie dokonano dekompozycji indeksu Malmquista i wskazano, jaki wpływ na ostateczną wartość indeksu miały postęp technologiczny oraz efektywność techniczna.

W odniesieniu do tej części rozprawy wnoszę poniższe uwagi, mające na celu ewentualne doprecyzowanie i uzupełnienie prezentowanych treści:

- Analizę efektywności funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych na tle gospodarstw indywidualnych poprzedza założenie Autora sformułowane na s. 60: „Dobór grupy porównawczej gospodarstw indywidualnych (...) polegał w szczególności na określeniu porównywalnej wielkości ekonomicznej (SO) gospodarstw spółdzielczych w przeliczeniu na jednostkę pracy (AWU)”. O tym kryterium podziału gospodarstw Autor pisze również na s. 16-17 rozprawy. Jednak w podrozdziałach 4.2-4.5 analizy nie opierają się na grupach gospodarstw wyodrębnionych na podstawie wielkości ekonomicznej, ale grupach utworzonych w oparciu o areał użytków rolnych (<25ha/1AWU, 25-40 ha/1AWU, >40ha/1 AWU), o której to klasyfikacji Autor wcześniej nie wspominał;
- Wskazaniem byłoby również zestawienie wyników produkcyjno-ekonomicznych dla spółdzielczych gospodarstw rolnych i gospodarstw indywidualnych według typów rolniczych, co w analizowanej grupie mogłoby dotyczyć gospodarstw o typie uprawy polowe (biorąc pod uwagę liczebność w poszczególnych typach gospodarstw i obowiązujące zasady upowszechniania danych FADN);
- Interpretacja uzyskanych wyników jest poprawna, choć często analizy mają dość sprawozdawczy charakter pozbawiony elementów przyczynowo - skutkowych i dyskusji z wynikami badań innych autorów. Przykładowo, na wykresie 4 w odniesieniu do

gospodarstw spółdzielczych w pierwszej i trzeciej wyodrębnionej grupie gospodarstw, widoczne są w 2016 roku istotne zmiany w zakresie dochodu brutto na jednostkę pracy własnej, co wymagałoby komentarza i próby wyjaśnienia;

- Na s. 72 Autor pisze: „*Ostatecznie w pracy postanowiono jednak przedstawić dwa warianty dochodu. W pierwszej, [powinno być: W pierwszym] zaprezentowano wypracowaną wartość dochodu netto na członka spółdzielni, czyli po pomniejszeniu o wszystkie pochodne, w drugiej zaś w kwocie brutto, czyli odpowiednio skorygowanej o pobrane składki, który jest porównywany do dochodu osiąganego przez gospodarstwa indywidualne*”. We fragmencie tym wymaga doprecyzowania definicja dochodu netto i brutto, a także należałoby je ujednoczyć z tymi podanymi pod tabelą 11;
- Zastosowany indeks Malmquista, jak Autor słusznie podkreśla na s. 75, mierzy zmianę efektywności w okresie t i $t+1$. Zatem na podstawie obliczonej wartości indeksu można wnioskować o zmniejszeniu się efektywności ($M < 1$), braku zmiany w efektywności ($M = 1$), lub jej poprawie ($M > 1$). Tymczasem kilkakrotnie w tekście pojawia się stwierdzenie o efektywności lub jej braku w odniesieniu do badanych jednostek na podstawie obliczonego indeksu - np. s. 81: „*Ze względu na fakt, że znaczna część gospodarstw spółdzielczych, w których w rozpatrywanym okresie podjęto decyzję o likwidacji była efektywna technicznie (...)*” i przypis 46; s. 103: „*Szczegółowe porównania wykazały, że cztery z sześciu gospodarstw spółdzielczych, które uległy likwidacji, były w pełni efektywne technicznie (...)*” - co może wskazywać na nadinterpretację wyników badań. Analogiczna sytuacja ma miejsce ze składowymi indeksu, tj. efektywnością techniczną i postępem technologicznym, które również dotyczą zmian. Tymczasem w tytule wykresu 7, Autor pisze o zależności między efektywnością techniczną a likwidacją gospodarstwa spółdzielczego (zamiast: zależność między zmianą efektywności technicznej a likwidacją gospodarstwa spółdzielczego). Możliwości porównywania efektywności poszczególnych podmiotów dają wskaźniki oszacowane przy użyciu innego wariantu metody DEA, np. modelu CCR. W celu kompleksowej oceny efektywności często stosuje się jednocześnie oba podejścia;
- Autor zastosował formułę indeksu Malmquista zorientowanego na nakłady, co w przypadku rolnictwa jest słusznym podejściem. Doprecyzowania wymagają wzory na s. 77, tj. tc i ec nie zostały zdefiniowane w legendzie, a we wzorze (5) brakuje: $ec = \dots$

W rozdziale piątym dotyczącym determinantów warunkujących przetrwanie spółdzielczych gospodarstw rolnych, w celu rozpoznania przyczyn likwidacji badanych spółdzielczych

gospodarstw rolnych, Autor stworzył model regresji logistycznej oparty na funkcji logistycznej. Budowa modelu bazowała na próbie 270 obserwacji, a zestaw wykorzystanych zmiennych objaśniających ostatecznie ograniczono do ośmiu zmiennych. Wyniki analizy modelowej Autor uzupełnił wynikami badań ankietowych, mających na celu „rozpoznanie rzeczywistej skali badanego zjawiska oraz postaw samych spółdzielców wobec zagrożenia likwidacją ich gospodarstwa”.

W odniesieniu do omawianych treści, przedstawiam poniższe uwagi:

- Na s. 91 Autor pisze: „W tabeli 18 przedstawiono wyniki estymacji modelu logitowego, który oszacowano w celu identyfikacji determinant likwidacji gospodarstw spółdzielczych”. Jednak we wskazanej tabeli nie zawarto kluczowych elementów, między innymi takich jak: współczynniki estymowane (logarytmy szans), błędy standardowe, wartości statystyk czy wskaźniki dobroci dopasowania modelu. Na s. 92-93 Autor wnioskuje: „Według modelu zwiększenie powierzchni o jeden hektar na członka skutkowało zmniejszeniem zagrożenia likwidacją spółdzielni, ceteris paribus o 8,8%”. Jednak wniosek ten, jak i inne podobnego typu w podrozdziale 5.3, nie jest poparty zebranymi w tabeli wynikami estymacji modelu;
- Uszczegółowienia wymagają informacje dotyczące formularza ankiety – można się domyślać, że znajdowały się w nim również inne pytania poza czterema zaprezentowanymi na wykresach 10-13;
- Z punktu widzenia poznawczego wskazane byłoby uwzględnienie w analizach również zależności krzyżowych pomiędzy odpowiedziami respondentów na pytania ankietowe;
- Na uwagę zasługuje nawiązywanie w interpretacji wyników do opisanych w rozdziale drugim problemów własności spółdzielczej. Podobnie jak w rozdziale czwartym, wyraźnie odczuwa się natomiast brak dyskusji z wynikami badań innych autorów.

Rozprawę doktorską kończą podsumowanie i wnioski, w których Autor syntetyzuje przeprowadzone badania i weryfikuje postawione hipotezy badawcze. Sformułowane konkluzje wynikają ze zrealizowanych badań.

4. Ocena strony formalnej

Rozprawa doktorska napisana została jasnym i zrozumiałym językiem. Korekty przed jej publikacją wymagają usterki interpunkcyjne, stylistyczne oraz edycyjne. Na przykład:

- Pod wykresami w p. 5.4 nie ma informacji o liczności badanej próby ($N=...$);
- Na mapie 2 na s. 18 nie ma legendy;

- Często brakuje podanego w nawiasie roku przy przywoływanych nazwiskach autorów, szczególnie widoczne jest to w rozdziale pierwszym pracy;
- Występują potoczne i niestylistyczne sformułowania – np. w *naszym rolnictwie* (s. 7), w *naszym kraju* (s.101), *przeciętnie należy stwierdzić* (s. 102);
- W treści rozprawy nie ma odniesień do tabel zamieszczonych w aneksie.

5. Konkluzja końcowa

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pana mgr inż. Marcina Adamskiego pt. „Determinanty funkcjonowania spółdzielczych gospodarstw rolnych w Polsce”, stanowiąc oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, mieści się w dyscyplinie ekonomia i finanse. Autor wykazał się ogólną wiedzą ekonomiczną, konsekwentnie realizował wyznaczone zadania badawcze oraz dowiódł, że potrafi samodzielnie prowadzić pracę naukową. Uzyskane wyniki wzbogacają istniejący stan wiedzy i mają wartość aplikacyjną. Sformułowane w recenzji uwagi, mające w części charakter polemiczny, nie umniejszają pozytywnej ocenie przedłożonej rozprawy.

Stwierdzam, że oceniana rozprawa spełnia formalne oraz merytoryczne wymogi zawarte w *Ustawie o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.). Na tej podstawie wnioskuję do Rady Naukowej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie, o przyjęcie rozprawy oraz dopuszczenie Pana mgr inż. Marcina Adamskiego do jej publicznej obrony.

Bas-Nenke